

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

УДК 371.1.08

Антон Буценко

КАДРОВІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТЬ)

У статті розглянуто процес становлення і розвитку фізичного виховання в навчальних закладах Півдня України кінця ХІХ – початку ХХ століть. Визначено, що становлення фізичного виховання, у середніх навчальних закладах, в зазначений період, знаходилося на незадовільному рівні, що було зумовлено низьким професійним рівнем викладачів, більшість з яких була відставними військовими. Розкрито особливості та основні тенденції регіонального аспекту, вирішення питання, забезпечення фахівцями з фізичної освіти, навчальних закладів Півдня України.

Ключові слова: *військова гімнастика, вчитель, фізичні вправи, навчальні заклади.*

В статье рассмотрен процесс становления и развития физического воспитания в учебных заведениях Юга Украины конца XIX – начала XX веков. Определено, что становление физического воспитания, в средних учебных заведениях, в указанный период, находилось на неудовлетворительном уровне, что было обусловлено низким профессиональным уровнем преподавателей, большинство из которых были отставными военными. Раскрыты особенности и основные тенденции регионального аспекта, решения вопроса, обеспечения специалистами по физическому образованию, учебных заведений Юга Украины.

Ключевые слова: *военная гимнастика, учитель, физические упражнения, учебные заведения.*

The article describes the process of formation and development of physical education in schools of the South Ukraine late XIX – early XX centuries. It was determined that the formation of physical education in secondary schools, in this period, was unsatisfactory, owing to the low professional level of teachers, most of whom were retired military. The features and the main trends of the regional dimension, address the issue, providing specialists in physical education, schools of the South of Ukraine.

Key words: *military gymnastics, a teacher, exercise, educational institutions.*

Сучасні педагоги однастайні в тому, що з'ясування сутності будь-якого явища неможливе без усвідомлення усієї сукупності факторів, які

його спричинили. Це повною мірою стосується питання становлення та розвитку фізичного виховання молоді, яке слід розглядати у широкому історичному контексті з урахуванням усіх чинників, які суттєво вплинули на розвиток цього процесу. Використання досвіду минулого в умовах розбудови сучасної системи виховання молоді в Україні, з'ясування його практичного і теоретичного аспектів актуалізує дослідження системи фізичного виховання молоді Півдня нашої держави кінця XIX – початку XX століть, та зокрема кадрових проблем організації фізичного виховання.

Питанням підготовки викладачів з фізичного виховання, в Російській імперії, присвячені праці В. А. Курашвілі, Г. Б. Северухіна. Проблеми забезпечення кваліфікованими кадрами, з фізичного виховання, у навчальних закладах, а також їх підготовки, в своїх роботах торкалися В. А. Вербицький, Е. Ю. Дорошенко, Н. А. Олійник, Б. Сунік, А. В. Цьось. Разом з тим, можна констатувати, що регіональний аспект проблеми забезпечення кваліфікованими фахівцями з фізичного виховання, поки що не був предметом окремого дослідження.

Мета нашої статті – визначити особливості забезпечення фахівцями з фізичного виховання навчальних закладів Півдня України.

В кінці XIX століття уряд Російської імперії, до складу якої, в цей час, входив Південь України, зважаючи на відомості про збільшення смертності, захворюваність і не придатність до військової служби серед молоді, визнає абсолютно незадовільним стан справ із фізичним розвитком населення.

Намагаючись виправити таке положення Міністерство народної освіти, у 1889 році, видає циркулярне розпорядження згідно до якого з 1889–90 навчального року, в громадських навчальних закладах, вводяться обов'язкові заняття з військової гімнастики. Введення військової гімнастики, призначалося, як йшлося в положенні, для того щоб полегшити молодим людям виконання військової служби, а також, для найкращої постановки фізичного виховання.

Основними цілями положення з викладання гімнастики у чоловічих навчальних закладах, підвідомчих міністерству народної освіти було:

По-перше: сприяти фізичному розвитку учня, тренуючи найбільш важливі для руху тіла групи м'язів, посилюючи кровообіг, дихання, збільшуючи у всьому тілі обмін речовин. Гімнастика, в значній мірі оберігає дітей від захворювань, що виникають в молодому організмі внаслідок довготривалого сидіння.

По-друге: гімнастика розвиває в дітях свободу та доцільну спритність рухів, навчає узгоджувати свої рухи з виникаючими перешкодами, надаючи їм впевненість у можливості подолання перешкод та вмінні долати їх з найменшою затратою сил. Діючи таким чином, гімнастика сприяє моральному вихованню дітей; розвиває в хлопчиках спритність та мужність, вона виявляє сприятливий вплив на створення характеру.

По-третє: тренування хлопчиків в найпростіших рухах та шикунаннях прийнятих в російських військах; гімнастика знайомить дітей з початковими основами військової дисципліни та надає їм такі навички, які в майбутньому значно полегшать складнощі військового навчання.

В нижчих навчальних закладах гімнастику пропонувалось проводити після уроків по три години на тиждень. Окрім цього, рекомендувались гімнастичні прогулянки, участь у різноманітних святах у супроводі вчителів у стройовому порядку. Дівчатка звільнялись від уроків гімнастики, а для хлопчиків вони вважались обов'язковими і звільнення від гімнастичних занять повинно було здійснюватися лікарем або вчителем тільки у випадку якихось фізичних недоліків[1, с. 16].

Отже, як ми бачимо, стосовно середніх навчальних закладів, інструкція з викладання гімнастики, дає достатньо докладні рекомендації, як, щодо організації та методики, так і контролю над учнями, що займаються фізичними вправами. Але незважаючи на достатньо докладно прописану інструкцію на практиці справи були зовсім іншими.

В більшості випадків, регламентовані інструкцією щотижневі дві години фізичного виховання фактично не проводились. Основними причинами відсутності регулярних занять в більшості гімназій була відсутність елементарних умов для проведення гімнастичних занять, перевантаженість навчальної програми загальноосвітніми предметами, а також відсутність кваліфікованих фахівців.

В цей час, в Російській імперії, не існувало системи підготовки викладачів з фізичного виховання, тим більше, не було її на півдні України. Варто зазначити, що ще в 1870 році, гімнастику ввели в програму учительських семінарій, де майбутні вчителі отримували певні знання і навички у проведенні занять з гімнастики [2, с. 110]. До негативних факторів для розвитку фізичного виховання в освітніх закладах можна віднести і той факт, що серед викладачів збільшувалась кількість військових. З початку запровадження гімнастики, в школах та гімназіях, більшість викладачів були іноземці, які мали певні спеціальні знання та освіти, а вже на початку 80-х років, це в основному були військові, що отримали знання в армії і небагато розуміли в фізичному вихованні молоді. Так у чоловічих гімназіях і реальних училищах Херсонської губернії викладали гімнастику винятково чоловіки, з яких 55,5 % становили військові, а 44,5 % – цивільні особи [3, с. 10–11].

Таким чином, переважна більшість вчителів гімнастики були військовими і свої знання й навички з фізичного виховання вони отримали або у військових училищах, або й взагалі просто на службі в своїх військових частинах, через це освітній ЦЕНЗ, у справі фізичного виховання дітей, був не високим. В свою чергу, викладачі з числа цивільних осіб або отримали домашнє виховання, або мали лише звання домашнього вчителя. До того ж військові часто не відвідували заняття через військову службу,

такий приклад ми бачимо у звіті директора Миколаївської Олександрівської гімназії: «Звичайною військово-шведською гімнастиккою учні займались під керівництвом під'есаула Фролова, але викладач доволі часто пропускав заняття, через те, що відволікався на свою військову службу. Хорошого викладача наприклад з «Соколів» мати поки неможливо внаслідок браку коштів» [4].

Зрозуміло, що для керівництва гімназій, було набагато простіше найняти відставного унтер-офіцера, а ніж наймати іноземного спеціаліста. Заробітна платня вчителя гімнастики була однією з найнижчих, серед викладацького складу, що також мало негативний вплив на кількість бажаючих викладати цей предмет.

Наглядний приклад рівня освіти викладачів гімнастики, а також зарплатню порівняно з іншими викладачами ілюструє нам звіт із вчительського складу Миколаївського міського початкового училища ім. О. С. Пушкіна, яке було відкрите у 1893 році міським управлінням освіти (Табл. 1) [5, с. 10].

Таблиця 1

Вчительський склад училища

Посада	Прізвище та ініціали	Стан	Освіта	Річна плата (руб.)
Опікун	Даценко В. А.	Дворянин	Університет	Без опл.
Законовчитель	Романський М. А.	Духівництво	Семінарія	120
Ст. вчитель	Леонт'єва А. А.	Дворянка	Серед. спеціальне	420
Вчителька	Нестеренко М. А.	Міщанка	Серед. спеціальне	420
Вчителька	Шулякові В. А.	Купецтво	Серед. спеціальне	420
Вчителька	Крежеліна Е. П.	Дворянка	Серед. спеціальне	420
Вчителька	Даценко М. В.	Дворянка	Середнє	420
Вчителька	Касторна Т. М.	Дворянка	Вчит. Інститут	420
Вчитель співу	Ослобоев С. Н.	Унтер-офіцер	Домашнє	120
Вчитель гімнастики	Горбачов С. Н.	Унтер-офіцер		60

У 1896 році Петро Францевич Лесгафт організовує в Петербурзі спеціальні курси вихователів та керівників фізичної освіти, які стали прообразом сучасних вузів фізичної культури. На початку 1894 року за ініціативи П. Ф. Лесгафта були відкриті курси керівників фізичних вправ, які пізніше були перетворені у Вищу вільну школу фізичної освіти. У 1909 відкривається Петербурзька Головна офіцерська фехтувально-гімнастична школа, за образом якої почали створюватись школи в військових округах. Підготовка інструкторів з гімнастики и спорту проводилась також на курсах при спортивних товариствах, союзах, клубах [6]. Усі ці заходи мали на меті підготувати певну кількість викладачів з фізичного виховання, але

якихось відчутних результатів, для забезпечення галузі кваліфікованими кадрами, вони не дали.

Поразка Російської імперії у російсько-японській війні (1904–1905), революційні події 1905–1907 рр. спричинили загострення економічних, соціально-політичних, національних, освітніх проблем у державі. Вивчення й порівняння, педагогічною громадськістю, світового і вітчизняного досвіду розвитку освіти, показали її відсталість у Російській імперії від інших країн й актуалізували питання освіти у суспільстві. Незадовільний стан справ у постановці військової гімнастики, в черговий раз, підкреслює потребу в кваліфікованих викладачах фізичної культури. Знову гостро постає, як висловився проф. Е. Ю. Зеліксон «старый, но вечно новый вопрос о подготовке кадров».

В 1910 році міністерство освіти поширює циркуляр, в якому пропонується попечителям навчальних округів невідкладно прийняти заходи, для запрошення в навчальні заклади керівників занять з гімнастики, з осіб достатньо для цього підготовлених. На практиці підготовка кваліфікованих кадрів з фізичного виховання зустрілась з відсутністю єдиного плану підготовки викладачів, призначення керівниками курсів осіб мало, що розуміючих в справі фізичної освіти.

Оцінюючи ситуацію, що склалася в країні, на початку ХХ століття з підготовкою фізкультурних кадрів О. К. Анохін зауважував: «У нас учителем гімнастики може бути хто завгодно: досить сказати, що він «сокіл» або «турнер», або член якого-небудь спортивного товариства і йому надають дітей (часто незалежно від статі) для навчання гімнастиці. Без знання анатомії, фізіології, гігієни, педагогіки й інших наукових дисциплін такий «викладач» є керівником здоров'я та фізичного розвитку наших дітей. Хіба це припустимо? Ніде подібного викладання нема» [7, с. 195]. Підготовка вчителів гімнастики, на його думку, є «вимогою науки, життя й суспільства».

Лише в 1916 році, комісія з фізичного виховання, пропонує в Петрограді, а надалі й в інших великих центрах запровадити інститути фізичного виховання з дворічним курсом навчання. Комісія також пропонувала в існуючих при керівництві навчальних округів однорічних курсах для підготовки вчителів середніх навчальних закладів, запровадити відділення зі спеціальності фізичних вправ. Але і цей, достатньо докладно прописаний проект реформування, а по суті створення галузі підготовки кадрів з фізичного виховання, не отримав своєї реалізації.

Таким чином, на зламі ХІХ і ХХ століть, уряд усвідомлюючи важливість фізичного виховання і одночасно його незадовільний стан, намагається запровадити систему фізичної освіти та вводить обов'язкові заняття з військової гімнастики в програму навчальних закладів. Переважна більшість вчителів гімнастики були військовими, які мало що розуміли у фізичному вихованні, через це питання підготовлених фахівців

з фізичної освіти стояло дуже гостро. Але уряд запровадивши заняття з фізичного виховання, тим не менш не робив, якихсь відчутних кроків для створення галузі з підготовки необхідних кадрів. Можна констатувати той факт, що фізичне виховання молоді на півдні України, у досліджуваний період, залишалось у незадовільному стані, зокрема, у зв'язку із неможливістю організувати заняття з фізичного виховання на належному рівні, через відсутність кваліфікованих викладачів.

В подальшому вважаємо за доцільне звернутися до аналізу змісту, форм та методів роботи викладачів з військової гімнастики в навчальних закладах Півдня України кінця XIX – початку XX століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зеликсон Э. Ю. Очерки по истории физической культуры в СССР: от отмены крепостного права до Великой октябрьской революции (1861–1917) / Эдуард Юрьевич Зеликсон. – М. Л. : ФиС, 1940. – 176 с.
2. Столбов В. В. История физической культуры: [учеб.пособие для пед. ин-ов по спец. № 2114 «Физ. воспитание» и № 2115 «Нач. воен. обучение и физ. воспитание»] / Виталий Васильевич Столбов. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
3. Вербицкий В. А. Фізичне виховання і спорт у середніх навчальних закладах Півдня України: 1864–1917 рр. (на матеріалах Херсонської губернії) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук : 07.00.01 «Історія України» / Віталій Анатолійович Вербицкий. – Миколаїв, 2009. – 21 с.
4. Отчет о ходе и постановке учебного дела, о преподавателях заслуженных новых. Дело Николаевской Александровской гимназии. // ДАМО ф. 123, оп. 1, д. 13, 1911 г., арк. 6.
5. Освіта на Миколаївщині у XIX – XX століттях / [Керівник авт. кол. І. Павлик]. – Миколаїв. : МДУ, 1997. – 176 с.
6. Курашвили В. А. Система подготовки преподавателей физкультуры и тренеров в Российской империи и в СССР : [Электронный ресурс] / В. А. Курашвили. – Режим доступа: <http://bmsi.ru/doc/2fa20132-0fcf-4a30-a5b3-953b1b1c64a5>
7. Анохин А. К. Естественная система физических упражнений. Русская система гимнастики / А. К. Анохин // Физическое образование и спорт. – 1910. – № 5. – С. 195.